

Razaranje Osijeka i tinjajući pepeo Vukovara The Devastation of Osijek and the Smouldering Ashes of Vukovar

*Jerry Blaskovich
San Pedro, USA

Nastavivši sudjelovati u događajima nakon pokolja u Voćinu, još sam morao završiti svoju istragu o navodnim pokušajima napada otrovnim plinovima i ocijeniti stanje hrvatskih medicinskih ustanova za potrebe Agencije za inozemni tisak. S tom namjerom krenuo sam u Osijek, grad u istočnoj Slavoniji. Budući da je Osijek bio u samom središtu ratne zone, trebao sam dobiti dozvolu od vrhovnih vojnih vlasti Hrvatske, da bih tamo otputovao. General Ivan Prodan, zapovjednik liječničkih postrojbi Hrvatskih oružanih snaga, osobno mi je dao zeleno svjetlo i propusnicu u svom Stožeru smještenom ispod tribina glavnog nogometnog stadiona u Zagrebu. Na sastanku sam iskoristio priliku i porazgovarao s generalom Prodanom o ciljevima svoje misije.

Veliki dio područja kroz koji je prolazila glavna auto cesta Zagreb-Osijek bio je u rukama srpskih snaga. Da bismo izbjegli crtu bojišnice, prelazeći neveliku udaljenost od 180 km koja je razdvajala dva grada, vozili smo se šest sati zaobilaznim putem uz samu mađarsku granicu i vojne barikade, kroz kontrolna mjesta i sela gotovo spravnjena sa zemljom. Kad smo napokon stigli, grad je bio pod snažnim topničkim i zračnim napadom. Srpske snage zauzele su područje i gradove istočno, sjeverno i južno od Osijeka.

Od samog početka neprijateljstva u lipnju 1991. godine grad je bio izložen gotovo neprekidnoj topničkoj vatri i zračnim napadima. Baš kad su svi mislili da stvari ne mogu biti gore, napadi su se značajno pojačali nakon što je 20. studenog pao susjedni grad Vukovar.

Jedan međunarodni novinski izvor objavio je da je na centar grada svake minute padala po jedna granata. Građani Osijeka skrivali su se u skloništima i podrumima ispod onog što je nekoć bio lijep i živahan grad od 120.000 stanovnika, s

izrazito austrijskim arhitektonskim utjecajem. Neprekidno granatiranje stanova, škola, bolnice i crkve činilo se sustavnim i planskim budući da Osijek nije imao vojnih ciljeva. Kazalište, s tipičnim bečkim ukrasima, bilo je uništeno; višekatnica Hotela "Osijek", uz rijeku Dravu, izgledala je kao nagorjelo drvo.

Kad sam po drugom zadatku posjetio Osijek, sredinom 1992. godine, bio sam među prvim gostima u tom istom hotelu. Uprava je popravila prva četiri kata da bi osposobila hotel za primanje gostiju, a popravak viših katova bio je upravo u tijeku. Kad sam se u lipnju 1995. ponovno našao u Osijeku, obnova hotela bila je završena i uopće nije bilo tragova prijašnjeg razaranja. Međutim, zavjese su morale biti navučene jer je hotel još uvijek bio u dometu snajpera sa srpskih položaja na drugoj strani rijeke. Kazalištu je potpuno bila vraćena njegova prvobitna raskoš. Nakon što su Hrvati uspjeli steći kontrolu nad sjevernom obalom Drave, obnovili su i uništeni most na rijeci.

Umjesto da oplakuju masovno uništavanje i svoju nesreću, građani Osijeka ostali su optimistični što se tiče budućnosti Hrvatske. Unatoč tome što su bili na samoj crti bojišnice, organizirali su obnovu i izgradnju, što je poslužilo kao primjer ostalim ratom zahvaćenim područjima Hrvatske.

Iako je osječka bolnica, najveća bolnica blizu bojišnice, bila 80% oštećena raketama i eksplozijama teškog topništva, nastavila je radom. Od prvih dana sukoba, sva se medicinska i kirurška njega provodila u labirintu tunela ispod bolnice, koji su služili i kao sklonište. Situacija je bila slična i u bolnicama u Vukovaru, Vinkovcima i drugim hrvatskim gradovima blizu crte bojišnice. Zauzeti bolnički kreveti bili su natiskani jedan pored drugog kao sardine, ispunjavajući čitav raspoloživ prostor. Unatoč prenapučenim uvjetima, pacijenti su primali odgovarajuću njegu. Kvaliteta nikad nije bila dovedena u pitanje. Liječnici su uspjeli zadržati postoperativnu stopu smrtnosti od 2,95%. Postigli su i izvanredno nisku stopu infekcija rana od 1,7%.

*Odobrenjem autora prevedeno iz knjige: Jerry Blaskovich. Anatomy of Deceit. Dunhill Publishing, Co. New York, 1997.

Osim pacijenata s takozvanim običnim bolestima kao što su infarkti, čirevi ili dijabetes, osječka bolnica primila je i liječila 4545 žrtava rata između 2. svibnja 1991. i 1. studenog 1992. godine.

Prema izvješću Jonoša i Lovrića u *Croatian Medical Journal-u*, 56% pacijenata bilo je ranjeno granatama i minama. Nakon teških bombardiranja, krvavi i ranjeni pacijenti napunili bi prigušeno osvijetljene bolničke hodnike čekajući da im se pruži pomoć. Sobe bi ispunilo stenjanje skrupčanih bolesnika u agoniji. Neki su imali otvorene rane, drugi su bili bez ruku ili nogu; a većina je bila povezana zavojima slijepljenima od sasušene krvi. Privremena, podzemna operacijska dvorana neprestano je bila u upotrebi. Statistički podaci o broju pacijenata s hitnom intervencijom i njihovom otpuštanju nisu na raspolaganju, ali ti su brojevi zasigurno vrlo veliki.

Osječka bolnica je prije rata, kao i sve bolnice u Hrvatskoj, imala veliki broj osoblja srpske nacionalnosti. S obzirom na svoju političku opredijeljenost, većina šefova odjela bili su Srbi. Nakon što je Hrvatska proglasila svoju nezavisnost, unatoč uvjeravanju da ostanu, mnogo srpskih liječnika napustilo je svoje mjesto i priključilo se pobunjeničkim snagama. Oni Srbi koji su ostali, nastavili su obavljati svoj posao kao i prije, spašavajući pri tome mnogo hrvatskih života. Takvi su, međutim, bili samo rijetke iznimke.

Pouzdaní izvori govore o priči, koje se ja kao liječnik sramim, kako su neke moje kolege iznevjerile svetost Hipokratove zakletve i najvažnije – humanosti. Često radeći danonoćno, pomoć koju su dvoje liječnika, bračni par srpske nacionalnosti, pružali ranjenim Hrvatima u osječkoj bolnici smatrala se pravim uzorom. Osoblje je bilo iznenađeno kad se par jednog jutra nije pojavio na poslu. Bili su šokirani kad su saznali da, dok je srpski par liječio ljude u stilu anđela milosrđa na Odjelu za prijem ranjenika, za vrijeme svojih pauza odlazili bi na krov bolnice, vadili sakriveno oružje i počeli snajperom gađati hrvatske civile. U Srbiji su anđele smrti slavili kao heroje i preselili ih u neki gradić. Ubrzo im je, navodno, dosadio život u Srbiji. Imali su dovoljno drskosti da pitaju osječku bolnicu bi li se mogli vratiti i nastaviti tamo raditi.

Kad su Srbi napali bolnice i medicinske ustanove kao primarne ciljeve, time su prekršili sva pravila rata. Zapanjujući primjer tipičnog kršenja ratnih konvencija zbio se tijekom tri dana u studenom 1991. godine. Osječka bolnica bila je pogođena 94 puta minobacačima, haubicama i raketama, te bezbroj puta manjim oružjem. Paljba je dolazila iz vojarne JNA, 50 metara udaljene od bolnice, isključujući tako mogućnost da je vatra bila slučajna ili nespretno krivo usmjerena.

Cyrus Vance, državni sekretar za vrijeme predsjednika Jimmy Cartera i službeni mirovni posrednik UN-a, posjetio je Osijek početkom prosinca 1991. godine. Nakon pregledavanja štete na bolnici prouzročene srpskim topništvom, naivno je ili diplomatski izjavio: “šteta nije u skladu s onim što mi je rekla vojska i srpski vođe u Beogradu. Šteta je ogromna... Ovo što sam vidio utjecat će na razgovore koje budem vodio s onima koji su mi ispričali drugačije priče.” Iako su njegove riječi bile utješne, na kraju su se pokazale kao pusta obećanja. U isto vrijeme dok je Vance davao izjave u Osijeku, procurilo je povjerljivo izvješće promatračke misije Europske zajednice, koje je optužilo Jugoslavensku armiju da vodi kukavičku kampanju granatiranja civilnih objekata u Hrvatskoj, većinom škola i bolnica. Ovdje je i glavni problem odnosa medija prema sukobu: izvješća koja su prikazivala Srbe u lošem svjetlu, pred javnost su izlazila samo neslužbeno.

Nekoliko sam puta razgovarao s članovima medicinskog osoblja, uključujući i ravnatelja bolnice dr. Krešimira Glavinu, te šefa Odjela urologije, dr. Antuna Tucaka. Budući da sam bio posebno zainteresiran za to kako se pučanstvo i liječnici snalaze u ovom modernom Danteovom Paklu, razgovarao sam i s Nikolom Mandićem, psihijatrom, autorom mnogih publikacija vezanih uz tu temu. Mandić je od prvog dana bio u prvim borbenim redovima.

Najviše je bio zabrinut za budućnost djece u Hrvatskoj, koja su vidjela svoje razorene domove i bila prisiljena živjeti poput krtica u skloništim pod zemljom zbog neprestanih srpskih granatiranja. Unatoč tome što je njihova situacija bila iznimno teška, uspjeli su se priviknuti na to stanje. No, što će biti s onom djecom koja su bila svjedokom osakaćenja i smrti svojih prijatelja i susjeda, te s onima koji su izgubili roditelje?

U članku časopisa *European*, od 22. studenog 1991. godine, Duško Doder navodi da je nekoliko srpskih psihologa, posebno Žarko Korać s beogradskog Sveučilišta, bio zabrinut što su srpska djeca pod jakim utjecajem nacionalizma. Mnogo srpskih škola uvelo je tri osnovna nastavna cilja. Počevši od najvažnijeg, ciljevi su bili slijedeći: razvoj nacionalne svijesti, ljubav prema domovini, i na kraju, opće obrazovanje. Korać je bio najviše zabrinut zbog militarizma i mržnje koja se ugrađivala u mlade umove. “Naše je društvo Homerovsko u raznim pogledima” napisao je. “Priče se predaju s jednog pokoljenja na drugo. Mržnja Srba prema Hrvatima, Hrvata prema Srbima, militarizam i slavljenje ratnih heroja vraća naše društvo na razinu plemenskog društva.”

Bit će zanimljivo vidjeti kakvi će se stavovi razviti u hrvatske i bosanske djece, koja su

proživjela i preživjela najmračniju stvarnost rata, i, zatim, te stavove usporediti s onima u srpske djece, koju su učili i odgajali da mrze Hrvate i Muslimane zbog umišljenih nepravdi. Njihova proturječna iskustva utjecat će na međusobne odnose kroz generacije.

Duboko u podrumu osječke bolnice, Mandić je ponudio dragocjeni uvid u oblik rata između eksplozija srpskih topničkih napada. Budući da se tupa grmljavina oružja čula čak i duboko u podrumu, za mene je bilo vrlo teško ostati smiren. Trzao sam se na svaku eksploziju, no ostali u blizini su bez uzbuđenja nastavljali sa svojim poslom. Bezuspješno su me pokušavali uvjeriti da se treba bojati onih eksplozija koje ne čuješ, jer one ubijaju.

Suvremeni trgovački centar smješten je ispod gradskog glavnog trga. Tijekom neprekidnih bombardiranja i granatiranja grada, centar se pretvorio u sklonište. Za vrijeme njemačkog bombardiranja u drugom svjetskom ratu, stanovnici Londona našli su privremeno utočište u tunelima podzemne željeznice. Međutim, za Osječane su skloništa postala stalno boravište. Takav način života najviše je pogodio djecu. Čak i za rijetkih, dužih zatišja bombardiranja, djeca su odbijala izaći van i igrati se.

Ponovno sam se sjetio djece koja su morala živjeti pod terorom srpskih bombardiranja godinu dana kasnije, kad sam držao predavanje učenicima prvog i drugog razreda škole Svetog trojstva u Kaliforniji. Učenici su "posvojili" jedno siroče preko nevladinog programa "Spasite djecu Hrvatske", čiji sam ja bio član. Program je bio američki sponzorirana organizacija donatora koji su kroz godinu dana darivali mjesečni iznos djeci koja su izgubila jednog ili oba roditelja u ratnim sukobima u Hrvatskoj. Dok organizaciju nije preuzela Hrvatska vlada, sva djeca, koja su ispunjavala uvjete, dolazila su u obzir bez obzira na nacionalnost, vjeru ili stranačku pripadnost roditelja. Zamijetio sam komentare učenika na temu "Zašto volim Sveto trojstvo?", izvještene na školskoj oglasnoj ploči. Dva su osobito privukla moju pažnju: "Škola je dobra jer se igramo i zabavljamo" i "Sveto trojstvo je malo, ali sigurno mjesto za djecu". To se toliko razlikovalo od onog što su proživljavali njihovi vršnjaci u Osijeku.

Dok sam bio u Osijeku, potražio sam svog starog kolegu liječnika Ivicu Ambroša koji je, zajedno sa svojom suprugom, radio u Osijeku već najmanje 25 godina. Pozvali su me na večeru. Približavajući se zgradi u kojoj su živjeli, primijetio sam da na cijelom pročelju njihove zgrade koja je gledala na rijeku, kao i na ostalim zgradama u naselju, nije bilo niti jednog očuvanog prozorskog stakla; zidovi su bili izrešetani udubljenjima

različitih veličina i zijevajućim rupama. Veličina rupa i udubljenja ukazivala je na kalibar oružja iz kojeg su pucali Srbi s druge strane rijeke.

Obitelj Ambroš živjela je na posljednjem, dvanaestom katu. Rekli su mi da su oni jedini stanovnici u zgradi jer su ostali građani u strahu odselili. Na moje pitanje o razlogu zbog kojeg se i oni nisu odselili, Ivica je odgovorio: "Kamo da odemo? Ovo je naš dom! Ako se mi odselimo, što će biti s našim pacijentima? Ni pod kojim okolnostima ne bismo ih napustili." Dizala nisu radila jer nije bilo struje, pa smo tako morali ići pješice do dvanaestog kata. Za vrijeme večere, nekoliko srpskih granata pogodilo je susjednu zgradu i zatreslo temelje Ambroševе zgrade. "Ivice," rekao sam, "mislim da neću moći pojesti desert."

Posebno mi je ostao u sjećanju jedan prizor na povratku iz Osijeka u Zagreb. Prvi puta nakon drugog svjetskog rata Hrvati su javno slavili Božić, blagdan kojeg nije odobravao stari, ateistički režim. Mraz je pokrивao cestu; drveće je bilo poput kostura, a gusta magla nadvijala se nad tlom. Iznenada sam kroz maglu ugledao osamljenu kuću ukrašenu božićnim drvčecem i raznobojnim svjetlima. To je za mene bio svjetionik nade.

Nakon povratka u Zagreb, Agencija za inozemni tisak zamolila me da predsjedam i vodim tiskovnu konferenciju u hotelu Intercontinental, koja je bila usmjerena na strahote počinjene u sukobima. Također sam bio zamoljen da dovedem nekoliko hrvatskih civila iz Vukovara koji su bili nedavno oslobođeni razmjenom ratnih zarobljenika. Među zarobljenicima bili su i liječnici Vesna Bosanac (poznata kao anđeo čuvar stradalih ranjenika) te Mladen Lončar. Iako je tiskovna konferencija bila dobro posjećena od strane međunarodnih medija, potresna svjedočanstva bivših zarobljenika i razgovor o strahotama, očito mnoge nije dirnula, budući da je bilo vrlo malo izvješća. Te večeri izveo sam većinu bivših zarobljenika na njihov prvi pravi obrok nakon progonstva.

Dr. Mladen Lončar, drugi liječnik pušten zajedno s dr. Bosanac, bio je hapšen četiri puta pod neodređenim optužnicama, unatoč tome što je bio srpski građanin. Čini se da je njegov jedini zločin bio hrvatska nacionalnost. Dr. Lončar je radio u novosadskoj bolnici, u srpskoj pokrajini Vojvodini, kad ga je uhapsila srpska policija jer je nosio paket lijekova namijenjenih njegovim pacijentima u Iloku, u Hrvatskoj. Za vrijeme tridesetosatnog zatočeništva žestoko su ga tukli. Nakon što je bio pušten na slobodu, hapsili su ga još nekoliko puta prije nego što je završio u logoru Begejci pokraj Zrenjanina, u Vojvodini. Za vrijeme borbi u Vukovaru razvila se u pravu junakinju: dr. Vesna Bosanc. Uvijek oboružana upaljenom cigaretom, nalikujući više

knjižničarki nego medicinaru, spoznala je ozbiljnost srpskih napada od samog njihovog početka. Iako nije imala vojnog iskustva, instinktivno je pripremila i energično mobilizirala medicinsko osoblje vukovarske bolnice u ratno stanje. Predviđajući buduće žrtve, naredila je da se raspredi podrum, postave vreće pijeska na prozore i otvori još nikad iskorišteno atomsko sklonište. Njena pronicljivost spasila je bezbroj života, jer su ta mjesta kasnije pružala jedinu zaštitu pacijentima i medicinskom osoblju. Budući da je zapovijedala čeličnom voljom, a da nikad nije povisila glas, medicinsko osoblje je spontano slijedilo primjer ove minijaturne, 145 cm visoke junakinje. U svojim nasilnim pokušajima da stvore Veliku Srbiju u Hrvatskoj i Bosni i Hercegovini, Srbi nisu organizirali uobičajene vojne operacije. Sve su njihove veće akcije uključivale taktiku opsade.

Osim psihološkog pritiska, opsjedatelji nemaju žrtava budući da nema frontalnog sukoba. Usprkos tome, administracije i Busha i Clintona tretirale su i agresora i žrtve jednako, kao "zaraćene strane", izjavivši da će mir biti postignut samo onda "kad se umore od međusobnog ubijanja".

Vukovar je bio prvi primjer srpske vojne taktike, koja je, međutim, Srbe na kraju koštala rata. Operacija Vukovar bila je rijedak slučaj u kojemu je većina žrtava bila srpske nacionalnosti. Približno 4000 slabo naoružanih, neobučeni hrvatskih branitelja raspoređeni uzduž 100 km duge bojišnice, 89 dana uspijevali su zadržavati četvrtinu treće po redu vojske u Europi, opremljene tenkovima, topništvom i zračnim snagama. Vukovar je pao tek kad su Hrvati ostali bez streljiva. Međutim, plijena za srpske vojnike nije bilo, jer je od grada malo što preostalo. Gotovo sve zgrade bile su srušene sa zemljom, ili pogođene teškim topništvom i bombama toliko puta da više nisu bile prepoznatljive.

Srpski napadi su prvo bili sporadični, zatim su, postepeno se pojačavajući, postali stalni. Koristili su cijeli spektar oružja: minobacače, topništvo velikog kalibra, te avione s 250 kg teškim bombama. Jedna bomba prošla je kroz šest katova bolnice i završila, začudo bez eksplozije, među nogama iznenađenog pacijenta u krevetu. Nakon što je prašina bila počišćena, medicinska sestra je, misleći da je bomba tank s kisikom kojeg su odnijeli krivom pacijentu, naredila da se iznese. Tako se izbjegla katastrofa. Kako se broj žrtava povećavao, krv, koja je ponekad preplavljivala pod sobe za hitnu intervenciju, morala se pomesti metlom. Krv i plazma nisu se mogli pohranjivati jer nije bilo struje, pa su se tako liječnici bili prisiljeni oslanjati na direktne davatelje. Njih je bilo mnogo, ali je većina morala biti odbijena zbog anemije koja se pojavila kao posljedica neishranjenosti.

Čini se da je jedina funkcija velikog crvenog križa, naslikanog na krovu bolnice, bila da pomogne Srbima kako da usmjeravaju i upravljaju svoju topničku paljbu na bolnicu.

"Kako je sve veći dio bolnice bivao uništenim, povlačili smo se za jedan kat niže da bismo na kraju završili u podrumu gdje su tri operacijske sale bile u neprestanoj upotrebi," rekla je dr. Bosanac. Budući da improvizirane operacijske sale nisu imale grijanja, medicinsko osoblje koristilo se sušilom za kosu da bi zagrijalo zrak. Ponekad su liječnici radili pod svjetlom svijeća ili svjetiljaka na ulje.

80%, od ukupnog broja povreda pacijenata, bilo je uzrokovano eksplozijama. Samo 10% bilo je posljedica ranjavanja malokalibarskim oružjem. Mnogi pacijenti imali su višestruke povrede uzrokovane kazetnim bombama i projektilima, usprkos tome što je takvo oružje zabranjeno prema međunarodnim zakonima. Osobina projektila velike brzine su male ulazne rane, te izlazne rane koje stvaraju ogromne šupljine pretvarajući susjedno tkivo u želatinu. Kirurzi bi bez prestanka operirali po 20 sati naizgled beskraju rijeku ranjenika. Tijekom listopada 1991. godine, kirurzi su izvršili 939 operacija.

Glavni problem postala je sterilizacija instrumenata. Zbog nedostatka vode, medicinsko osoblje moralo se poslužiti suhim metodama. Srpsko topništvo nekoliko puta je napalo Odjele za sterilizaciju. Nakon svakog napada odjel je bio saniran i premještan, no čim bi nova lokacija bila osposobljena za rad, postala bi metom srpskog topništva. Očito je netko iznutra dojavljivao informacije srpskim snagama. Kadgod bi Hrvati preselili materijal, opremu i pacijente na novo mjesto, topništvo je bilo usmjereno u tom pravcu.

Dr. Bosanac i njezino osoblje ulagali su goleme napore. Poštujući Hipokratovu zakletvu, liječili su svakog tko je prešao prag bolnice. 70% žrtava bili su civili, a ostatak hrvatski borci. Iako se opsada pojačavala, jako oštećena bolnica nastavila je radom "improvizirajući u svemu i rješavajući probleme kako su se pojavljivali".

Kad su električni vodovi bili prekinuti, suprug dr. Bosanac, Lavoslav; smislio je neuobičajene načine dovoda struje u zgradu. Voda, ta najdragocjenija potrepština, nabavljala se iz bolničkog sustava grijanja, kiše, podzemnih izvora i čak iz uništene tvornice alkoholnih pića. Vatrogasci su morali prekinuti dovod vode u cisterne, jer su ti kamioni bili meta i često uništavani.

Ljudi su morali nabavljati vodu noću zbog opasnosti od topništva. Za vrijeme rijetkih zatišja granatiranja, svi bi pojurili gore, iznad zemlje, da donesu vodu iz bunara. Usprkos groznim uvjetima, higijenski standardi su se nekako održavali.

Međutim, pred kraj opsade, prethodno niska stopa oboljenja od infekcija dramatično je porasla, te se pojavila plinska gangrena, čega su se liječnici najviše bojali.

Unatoč danonoćnoj izloženosti smrti, boli i patnji, liječnici nikad nisu izgubili suosjećanje za svoje pacijente. Potiskivali su normalne ljudske osjećaje da bi mogli zadržati nešto zdravog razuma i nastaviti raditi kao liječnici. Sve patnje kroz koje su prolazili, bivale su zaboravljene kad su stizale vijesti o rođenju djeteta. Svako novorođenče donosilo je veselje i slavlje.

Osim problema u vezi njege preživjelih, javljali su se i problemi vezani uz odlaganje mrtvih. Prijevoz tijela do groblja postao je nemoguć jer su Srbi pucali na vozila. Nakon što su im stavljene identifikacijske pločice, tijela su bila odlagana u crne najlonske vreće i poslana u dvorištu nasuprot bolnice.

Većina stanovnika Vukovara bila je prisiljena na život poput krtica. Mnogi nisu danima vidjeli svjetlost dana. Djeca su bila blijeda, slaba i neishranjena. Prije razaranja, Vukovar je imao gotovo najviši životni standard u bivšoj Jugoslaviji kao glavni industrijski centar za gume, cipele i tkanine, koje su se često izvozile u Sjedinjene Američke Države. Okolica grada imala je bogate prirodne izvore, iznimno plodnu zemlju i čak nalazišta nafte. Samo je Beograd nadmašivao Vukovar po broju telefona i automobila po glavi stanovnika. Međutim, nakon opsade, bogati Vukovar se pretvorio u nadrealistički pejzaž krša.

Nakon pada Vukovara, dr. Bosanac i ostali preživjeli bili su uhapšeni i odvedeni u srpske koncentracijske logore. Prije hapšenja, dr. Bosanac dobila je jamstvo od jugoslavenskih oficira da će pacijenti biti zbrinuti u skladu s pravilima Ženevske konvencije.

Unatoč lošem stanju, kad je bila puštena u razmjeni zarobljenika, njezini pacijenti ostali su prva i glavna briga dr. Bosanac. Izgubila je svu liječničku rezerviranost, zaplakala je kad su joj rekli da su vojnici JNA prisilno evakuirali i pogubili 259 ranjenika, koje je ostavila u vukovarskoj bolnici. Mogu samo zamisliti kako bi reagirala da je znala što su proživjeli njezini pacijenti prije nego što su bili ubijeni.

Žarko Kajić, srpski svjedok pred Međunarodnim krivičnim sudom za bivšu Jugoslaviju u Haagu, opisao je u travnju 1996. g. kako su srpsko paravojno osoblje i vojni oficiri mučili hrvatske ranjenike-zatvorenike metalnim cijevima, lancima, drškama sjekire, udarajući neke od njih dok nisu umrli.

Nakon što je pušten na slobodu, svjedočenje dr. Lončara, tipično je za većinu oslobođenih zatvoreni-

ka, no meni je bilo posebno zanimljivo jer je govorio sa stanovišta liječnika. Svi zatvorenici iz iste sobe spavali su na golom podu na temperaturi ispod nule, a toplina koja se stvarala guranjem jednog uz drugog, poput sardina, bila je jedina dobra strana. Zatvorenici su imali od 16-82 godine. Budući da je veliki broj zatvorenika bio star i nemoćan, često su se javljale razne kronične srčane ili plućne tegobe, te dijabetes. Kad su ih zarobili, sve lijekove koje su imali uz sebe, odmah su im oduzeli. Unatoč molbama liječnika-zatvorenika upućenih srpskim zatvorskim liječnicima, sva humanitarna pomoć bila im je uskraćena. Mnogo ranjenika s očitim ratnim ili traumatskim ozljedama, te otvorenim, gnojnim ranama bilo je zatvoreno zajedno s ostalim zarobljenicima. Uskraćena im je bila sva medicinska njega, osim pomoći koju su im pružali zarobljeni liječnici, ali im zapravo i nisu mogli ponuditi ništa konkretno. Svaki dan pojavljivali su se novi ortopedski slučajevi. Kolege zatvorenici-liječnici imobilizirali su, kako su najbolje mogli, frakture koje su zatvorenici zadobili od čuvara. Najmanje 95% zatvorenika imalo je tegobe gornjeg dišnog sustava. Slučajevi proljeva bili su česti, no Srbi su zatvorenicima onemogućavali odlazak u nužnik.

Preživjeli zatvorenici iz svih logora svjedočili su o stravičnim zlostavljanjima. Nemoćni, stari i ranjeni također nisu bili pošteđeni. Postoje izjave da su i lokalni srpski civili sudjelovali u zlostavljanju zatvorenika. Šezdesetogodišnji zatvorenik sa srčanim tegobama, bio je tako pretučen da je dr. Lončar nekako uspio uvjeriti liječnika srpskog logora da ga pregleda. Doktor je potcijenio zatvorenikove povrede, ocijenivši ih kao "nedovoljno opasnim da bi ugrozile život". Slijedećeg dana žrtva je umrla. Dr. Lončar je također posvjedočio o dolasku zatvorenika iz Vukovara: svi su bili civili.

Jedan drugi preživjeli zatvorenik srpskih koncentracijskih logora rekao je da su ga svakodnevno tukli sve dok se nije počeo pretvarati da ima uši. Nakon toga mučitelji su ga zaobilazili u širokom krugu.

Srpsko razaranje Vukovara spasilo je Hrvatsku. Vukovar je postao simbolom otpora, suvremeni Staljingrad, i uzrečica, sličana onoj: "Pamtite Alamo!" Nakon gubitka velikog broja tenkova i aviona, Jugoslavenska armija nije više bila u stanju izvesti niti jedan značajniji napad na Hrvatsku. Mnogi ratni stručnjaci sada proučavaju metode obrane i herojske napore branitelja Vukovara, koji će postati dio vojne klasike. Nesebično junaštvo koje su pokazali dr. Bosanac i drugi liječnici za vrijeme opsade Vukovara, jedinstveno je u povijesti medicine.

28. listopada 1992. g., američki forenzični antropolog dr. Clyde Snow, potvrdio je izjave svjedoka o mjestu gdje su zakopani nestali pacijenti iz vukovarske bolnice. Njegova istraga otkrila je da se masovna grobnica s posmrtnim ostacima nalazi u polju kraj Ovčare, malog sela blizu Vukovara. Prema izjavama svjedoka, nakon pada Vukovara lakše ranjeni muškarci, civili i vojnici prisilno su bili razdvojeni od ostalih pacijenta i odvedeni u autobuse JNA. Prvo su ih odveli u vojarnu JNA, a zatim na Ovčaru. Zatvorenike su smjestili u veliko skladište, gdje su ih tukli nekoliko sati. Zatim su ih rasporedili u grupe po 20. Ubrzo je stigao kamion u kojeg su ukrkali jednu grupu. Svakih 15 ili 20 minuta kamion bi se vratio prazan, a nova grupa bila bi odvezena. Dr. Snow je rekao da je rekonstrukcija rute kamiona ukazala na mjesto masovne grobnice.

Istraga provedena 17. prosinca 1992. g. otkrila je nove pojedinosti. Članak u Daily Telegraphu pod naslovom "Smiju li proći nekažnjeno?" (25. svibanj 1993.) objavio je da su Srbi popustili pod pritiskom organizacije "Liječnici za ljudska prava" i dopustili timu stručnjaka predvođenih dr. Snowom, da napravi probno iskopavanje. Nakon osiguranja terena od nagaznih mina, tim je otkrio ljudske kosti ispod slojeva zemlje razotkrivene buldožerom. Koristeći klasične arheološke metode, tim je pažljivo dokumentirao uzorke i dijelove tijela pronađene duboko ispod zemlje na mjestu koje su otkrili. Osim dijelova tijela, pronađeni su i odjevni predmeti: cipele, čarape, donje rublje i sl. Tim je procijenio da se radi o ostacima najmanje devet tijela u probnom području od 10 metara. Na temelju ispitivanja okolnog uzorka tla, tim je prosudio da bi na tom mjestu moglo biti zakopano još najmanje 200 tijela.

Privremena forenzična ispitivanja dijelova tijela, pronađenih u probnom području ukazivala su da su barem dvije žrtve bile prostrijeljene kroz glavu. Na jednoj lubanji metak je ušao kroz desnu stranu glave, a izašao na lijevoj strani na tri mjesta. Druga lubanja otkrila je razaranje središnjeg dijela lica, koje odgovara mećima velike početne brzine. Srpske vlasti zabranile su daljnju istragu i nisu dopustile uklanjanje uzoraka. Tim je uzorke koji su se mogli identificirati stavio u zasebne vreće, zalijepio ih i zamijenio drugima. Na kraju su vratili natrag svježu zemlju.

Upitno je koliko će još vremena istraga forenzičara biti valjana i moguća. Prirodni čimbenici tog područja dovode do brzog propadanja. Visoka razina vode pridonosi nakupljanju blata i bara, a polja se obilno gnoje u poljoprivredne svrhe. Srbi su nedavno američkom ambasadoru u Hrvatskoj, Peteru Galbraithu, zabranili pristup tom području.

Nakon pada Vukovara, mnogo humanitarnih organizacija, uključujući i Međunarodni komitet Crvenog Križa (ICRC), pokušavali su doprijeti do grada i pomoći u evakuaciji civila i pacijenata u bolnici. Međutim, srpske snage zabranile su im pristup. Prema izjavi Agencije za inozemni tisak, 29. listopada 1992. g., na prosvjede ICRC-a, Srbi su im odgovorili da je to rat i da mogu slobodno otići ako im se nešto ne sviđa. Približno 3000 civila nestalo je iz Vukovara. Najvjerojatnije su doživjeli istu sudbinu kao i pacijenti iz bolnice. Njihovi će ostaci možda biti pronađeni u drugim masovnim grobnicama. Međutim, čini se da nitko, uključujući američko Ministarstvo vanjskih poslova i Hrvatsku vladu, nije zainteresiran za njihovo otkrivanje.

Nešto više od godine dana nakon stravičnih događaja u Vukovaru i Voćinu, dr. Snow je, svjedočeći o tim strahotama pred Komisijom za međunarodne odnose, izmamio suze na licima inače rezervirane publike u Washingtonu. Članovi Kongresa i Ministarstvo vanjskih poslova reagiralo je na to potresno svjedočanstvo kao da je to za njih bilo otkriće. Iako su ti organi već duže vremena bili detaljno upoznati s počinjenim strahotama, ovo je bila prva javna reakcija. Izgleda da je zamjenik državnog sekretara, Lawrence Eagleburger, potpuno zaboravio da je član Kongresa McCloskey, odmah nakon povratka iz Voćina u Washington, došao direktno k njemu i iscrpno ga izvjestio o situaciji. Nakon toga, zlostavljanja su se nesmetano nastavila unatoč nekoliko ekipa Kongresa za utvrđivanje činjenica koje su bile na terenu i prikupile nepristrana izvješća i dokaze. Iako su ta izvješća bila javna, mediji ih nisu smatrali dovoljno zanimljivima za objavljivanje. Kongres ili izvršnu vlast ništa toliko ne uzbuđuje kao javno mišljenje. Da je javnost bila upoznata s pravim stanjem stvari, možda je mnogo ranije moglo doći do prosvjeda i mnogi su životi mogli biti spašeni. Umjesto toga, mediji su servirali javnosti ono što je nudila srpska promidžbena kampanja. Mediji snose veliki dio odgovornosti za smrti i razaranja zbog svog netočnog izvještavanja, korištenja nepouzdanih izvora i, u mnogo slučajeva, zbog namjernog objavljivanja laži.